
Rytų Lietuvos gyventojų nacionalinės sudėties kaita atkūrus Lietuvos valstybingumą

Marijus Pileckas

*Geologijos ir geografijos institutas
El. paštas: mapile@one.lt*

ĮVADAS

Rytų Lietuva – etniškai mišrus regionas rytinėje Lietuvos Respublikos dalyje, susidaręs XVII–XX a. suslavėjus iki tol ištaisai lietuviškoms teritorijoms. Rytų Lietuvos suslavėjimas XX a. turėjo didelę įtaką rytinių Lietuvos sienų raidai, tarpukariu lėmė Vilniaus krašto okupaciją, o kartu ir priešiškus Lietuvos ir Lenkijos santykius. Ir šiuo metu etninė Rytų Lietuvos situacija bei sudėtingi istorijos klausimai turi įtakos Lietuvos vidaus (visų pirma švietimo) politikai ir santykiams su kaimynais, o tai leidžia šį regioną laikyti probleminiu. Dėl šių priežasčių aktuali Rytų Lietuvos problematika nuolat sulaukia didelio tyrinėtojų, politikų ir žiniasklaidos dėmesio Lietuvoje ir kaimyninėse šalyse.

Rytų Lietuva domiuosi seniai. Magistro darbe nagrinėjau tautinius procesus, vykstančius Rytų Lietuvos regione po 1990 m. (Lietuvos valstybingumo atkūrimo). Deja, naujausią Lietuvos gyventojų surašymą atlikus vėliau, negu buvo planuota, statistiškai negalėjau įvertinti Rytų Lietuvos nacionalinės sudėties kaitos per nagrinėtą laikotarpį (darbą gyniau 2002 m. birželio mėnesį, o oficialūs 2001 m. surašymo duomenys apie gyventojų tautinę sudėtį buvo paskelbti tik rugsėjį), todėl rėmiausi duomenimis apie švietimo pokyčius šiame regione, paties atlikta regiono gyventojų sociologine apklausa, Rytų Lietuvos etnogenezės analizės metu išryškėjusiais tautinių procesų eigos dėsniniais bei kitų šios srities tyrinėtojų naujausiais darbais.

Apibendrinamas tyrimą konstatavau, kad Rytų Lietuvoje atkūrus Nepriklausomybę vyksta gana intensyvus lietuviėjimas, ir prognozavau, kad nacionalinė regiono sudėtis, palyginus 1989 bei 2001 m. surašymų rezultatus, turėjo pakisti 3–5% lietuvių tautybės naudai.

Paskelbus 2001 m. surašymo duomenis apie gyventojų tautinę sudėtį, atsirado galimybė patikrinti šias prielaidas.

RYTŲ LIETUVOS APIBRĖŽTIS

Šiame tyrime Rytų Lietuva apibrėžiama kaip etniškai mišri teritorija rytinėje Lietuvos Respublikos dalyje.

Apsiribojimas dabartinėmis Lietuvos sienomis, kurios nekito visą pokarį, šiam tyrimui yra pakankamas, be to, patogus statistikos duomenų prieinamumo požiūriu ir politiškai korektiškas.

Sekdamas daugeliu kitų autorių (Eberhardt, 1997), pagal sovietmečio pabaigos administracinį suskirstymą Rytų Lietuvai priskiriu Zarasų, Ignalinos, Švenčionių, Molėtų, Širvintų, Vilniaus, Trakų, Šalčininkų ir Varėnos rajonus, Vilniaus ir Druskininkų miestus (1 pav.). Visuose šiuose administraciniuose vienetuose pagal 1989 m. surašymą nelietuvių gyventojų buvo daugiau kaip 10% (1989 metų..., 1991). Taip apibrėžta Rytų Lietuva sudaro rytiniu šalies pakraščiu nutįsusį etniškai mišrų arealą, kuriame pradedant XVII a. viduriu vyko intensyvūs tautiniai procesai, daugiausia senųjų krašto gyventojų lietuvių slavėjimas (Gaučas, 1997), – tą rodo ištaisai lenkų ir gudų gyvenamos kaimo vietovės pačioje senosios Lietuvos širdyje. Didelė šios teritorijos dalis tarpukariu įėjo į Lenkijos okupuoto Vilniaus krašto sudėtį.

Atkūrus Nepriklausomybę pradėta Lietuvos administracinio dalijimo reforma koreguoja nagrinėjamo regiono išorines ir vidines ribas. Iki 2001 m. surašymo, lyginant su sovietmečio pabaiga, čia buvo įkurtos dvi visiškai naujos savivaldybės – Elektrėnų (atskyrus dalį Trakų rajono ir prijungus Kaišiadorių rajono pakraštį) ir Visagino miesto (atskyrus nuo Ignalinos rajono). Prie Druskininkų miesto prijungus apylinkes (Varėnos ir Lazdijų rajonų pakraščius), suformuota Druskininkų savivaldybė, o Vilniaus miestas plėsdamasis pasiglemžė dalį Vilniaus ir Trakų rajonų teritorijos. Visa tai apsunkina paminėtų savivaldybių nacionalinės sudėties kaitos pirmuoju Nepriklausomybės dešimtmečiu įvertinimą, kadangi

1 pav. Autoriaus analizuojama Rytų Lietuvos regiono teritorija (2000 m.): 1 – Rytų Lietuvos regiono teritorija, 2 – savivaldybių ribos, 3 – apskričių ribos

Fig. 1. Territory of the East Lithuanian region analyzed by the author (2000): 1 – territory of the East Lithuanian region, 2 – boundaries of municipalities, 3 – boundaries of districts

RYTŲ LIETUVOS GYVENTOJŲ NACIONALINĖS SUDĖTIES KAITA ATKŪRUS LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĘ (1989 IR 2001 M. SURAŠYMŲ STATISTINĖ Palyginamoji ANALIZĖ)

Kaip matome, per nagrinėjamą laikotarpį gyventojų skaičius regione, kaip ir visoje šalyje, gana ženkliai sumažėjo (~6,3%). Šis pokytis apytikslis, kadangi pastarojo surašymo metu dalis gyventojų nebuvo surašyti, be to, dėl jau minėtų priežasčių kiek išsiplėtė Rytų Lietuvos teritorija. Tačiau bendros tendencijos tai neiškreipia. Gyventojų skaičiaus sumažėjimą tiek Rytų Lietuvoje, tiek visoje šalyje sąlygojo tos pačios priežastys – neigiamas natūralus gyventojų prieaugis ir išorinės migracijos saldo. Gimstamumas sumažėjo keičiantis gyvenimo būdai ir pablogėjus ekonominei situacijai, tuo tarpu migraciją lėmė ir politinės priežastys. Pirmaisiais Nepriklausomybės metais repatriavo nemažai pokariu iš Rytų atsikėlusiu kitataučiu, daugiausia rusų. Kita vertus, pastaruoju metu daug žmonių emigruoja į Vakarus, ieškodami geresnių gyvenimo sąlygų. Vidinės migracijos požiūriu Rytų Lietuva yra palankesnėje padėtyje – Vilnius išlieka pagrindiniu traukos centru šalyje, į jį atsikelia gyventojai tiek iš aplinkinių, tiek iš tolimesnių šalies teritorijų. Tačiau esant mažam ekonominiam augimui šis procesas negali atsverti minėtų neigiamų veiksnių.

1989 ir 2001 m. surašymų duomenys pateikti pagal skirtingas administracines ribas.

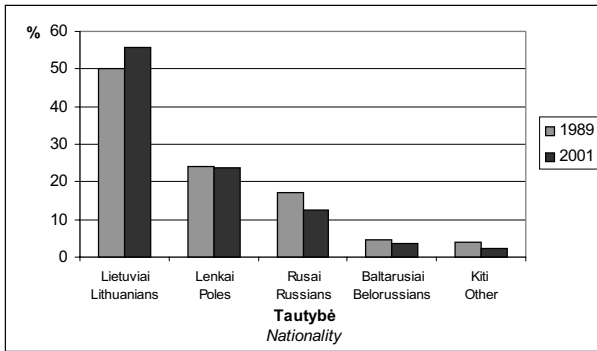
Tuo tarpu paties regiono ribos pakito labai mažai (prie Druskininkų ir Elektrėnų savivaldybių prijungti nedideli ištaisai lietuviški Lazdijų ir Kaišiadorių rajonų pakraščiai su ne daugiau kaip 10 tūkst. gyventojų), ir tai leidžia be papildomų apskaičiavimų palyginti 1989 ir 2001 m. surašymais užfiksuotą Rytų Lietuvos nacionalinę sudėtį.

Bus kalbama ir apie Pietryčių Lietuvą – kompaktišką, aplink Vilniaus miestą išsidėsčiusią ir lenkų tautybės gyventojų vyraujamą arealą centrinėje Rytų Lietuvos regiono dalyje (Vilniaus ir Šalčininkų rajonų savivaldybės, Trakų rajono savivaldybės rytinė, Širvintų pietrytinė, Molėtų ir Švenčionių pietinė dalis). Nacionaliniu požiūriu tai pats problemiškausias Lietuvos regionas, reikalaujantis išskirtinio dėmesio.

1 lentelė. Rytų Lietuvos nacionalinės sudėties kaita atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę 1989 ir 2001 m. surašymų duomenimis (1989 metų..., 1991; Gyventojai..., 2002)

Table 1. Changes in the national structure of the East Lithuanian population after the restoration of Lithuania's independence (on the results of the general census of the Lithuanian population (1989 and 2001) (1989 metų..., 1991; Gyventojai..., 2002)

Tautybė Nationality	Iš viso tūkst. Total (thous.)			Struktūra % Structure (%)		
	1989 m.	2001 m.	Pokytis Change	1989 m.	2001 m.	Pokytis Change
Lietuviai Lithuanians	512,3	532,9	+20,6	50,1	55,6	+5,5
Lenkai Poles	246,5	226,8	-19,7	24,1	23,6	-0,5
Rusai Russians	176,1	120,9	-55,2	17,2	12,6	-4,6
Baltarusiai Belorussians	47,8	34,6	-13,2	4,7	3,6	-1,1
Žydai Jews	9,5	2,9	-6,6	0,9	0,3	-0,6
Kiti Other	30,9	19,1	-11,8	3,0	2,0	-1,0
Nenurodė	-	21,7	-	-	2,3	-
Iš viso: Total:	1023,1	958,8	-64,3			-6,3

2 pav. Rytų Lietuvos gyventojų nacionalinės sudėties kaita atkūrus Lietuvos valstybingumą (1989 metų..., 1991; Gyventojai..., 2002)
 Fig. 2. Changes of the national structure of the East Lithuanian population after the restoration of Lithuania's independence (1989 metų..., 1991; Gyventojai..., 2002)

Migraciją sunku įvertinti statistiškai, ypač kai kalbama ne apie visą Lietuvą, o tik apie tam tikrą jos dalį. Didesnį poveikį gyventojų nacionalinei sudėčiai turėjo politinė emigracija, kai iš Rytų Lietuvos pasitraukė keliasdešimt tūkstančių rusakalbių gyventojų, negalėjusių susitaikyti su SSSR iširimu. Tuo tarpu ekonominė emigracija pagrindines regiono etnines grupes tikriausiai paliečia daugmaž tolygiai.

Dabar pereikime prie atskirų tautybių. Kaip matome, pateikta prognozė pasitvirtino – lietuvių nušimtis Rytų Lietuvoje nagrinėjamu laikotarpiu išaugo 5,5%. Be to, lietuviai buvo vienintelė regiono tautinė grupė, kuri padidėjo ir absoliučiu skaičiumi. To niekaip negalima paaiškinti vien migracija ir lietuvių tautiniu atgimimu – ženklus lietuvių skaičiaus ir nuošimčio padidėjimas Rytų Lietuvoje, be abejonės, yra ir kitų tautybių asimiliacijos rezultatas.

Antros pagal gausumą tautybės – lenkų – nušimtis Rytų Lietuvoje išliko daugmaž stabilus. Matyt, čia didelę įtaką daro tautinis Lietuvos lenkų atgimimas, kuris kompensuoja dėl asimiliacijos patiriamus nuostolius (neabejotina, kad dalis Rytų Lietuvos lenkų per 1989 m. surašymą nurodė rusų tautybę).

Tuo tarpu labai smarkiai (daugiau nei ketvirtadaliu) sumažėjo trečios pagal gausumą regiono tautybės – rusų – nušimtis. Tam įtakos turėjo tiek jau minėta politinė emigracija, tiek asimiliacija su lietuviais, tiek sovietmečiu apirusėjusių lenkų tautinis atgimimas.

Kitų tautybių įtaka regione nedidelė. Panašiai kaip ir rusų, gerokai sumažėjo baltarusių ir ukrainiečių (pastarieji sudaro daugiau kaip pusę 1 lentelės grafoje *Kiti* nurodytų gyventojų). Dėl emigracijos į Izraelį ypač smarkiai (net tris kartus) sumažėjo žydų nuošimtis. Šiuo metu kiek skaitlingesnė žydų bendruomenė (2,8 tūkst.) išliko tik Vilniaus mieste (Gyventojai..., 2002).

Analogiškos tendencijos pastebimos ir visoje Lietuvoje (2 lentelė).

2 lentelė. Lietuvos gyventojų nacionalinės sudėties kaita atkūrus Nepriklausomybę 1989 ir 2001 m. surašymų duomenimis (1989 metų..., 1991; Gyventojai..., 2002)
 Table 2. Changes in the national structure of the Lithuanian population after the restoration of independence (on the results of the general census (1989 and 2001) (1989 metų..., 1991; Gyventojai..., 2002)

Tautybė / Nationality	1989 m.	2001 m.	Pokytis / Changes
Lietuviai / Lithuanians	79,6	83,5	+3,9
Lenkai / Poles	7,0	6,7	-0,3
Rusai / Russians	9,4	6,3	-3,1
Baltarusiai / Belorussians	1,7	1,2	-0,5
Ukrainiečiai / Ukrainians	1,2	0,7	-0,5
Žydai / Jews	0,3	0,1	-0,2
Kiti / Other	0,7	0,6	-0,1
Nenurodė	–	0,9	
Iš viso gyventojų / Total population	3690 tūkst.	3484 tūkst.	-206 tūkst. (5,6%)

TAUTINIAI PROCESAI RYTŲ LIETUVOJE ATSTAČIUS LIETUVOS VALSTYBINGUMĄ

Taigi 2001 m. surašymas patvirtina, kad dabartiniu metu Rytų Lietuvoje vyksta tautinių mažumų lietuviėjimas. Kokios šio proceso giluminės priežastys?

Visų pirma reikia akcentuoti glaudų tautinių procesų ir politinės situacijos ryšį, kuris nesunkiai atsekamas bet kurios teritorijos, taip pat ir Rytų Lietuvos regiono, etnokultūrinėje raidoje. Šis ryšys yra tiesioginis ir abipusis, nors dažniau politinės situacijos pokyčiai keičia tautinių procesų kryptį nei atvirkščiai.

Lietuvos valstybingumo atstatymas nutraukė krašto sovietizaciją ir rusifikaciją, kuri Rytų Lietuvoje, o ypač lenkų tautybės vyraujamoje Pietryčių Lietuvoje, lyginant su kitais šalies regionais, buvo bene intensyviausia (Gaučas, 1992; Zinkevičius, 1993). Radikalus politinės situacijos pasikeitimas ypač pagerino lietuvių tautybės gyventojų padėtį Pietryčių Lietuvoje, kur lietuviai ilgą laiką buvo diskriminuojami, juos stengtasi nutautinti. Dabar jie jau gali jaustis pilnateisiais piliečiais, leisti vaikus į lietuviškas mokyklas. Lietuvos valstybingumo atkūrimas sudarė sąlygas ir Lietuvos lenkų tautiniam atgimimui, tačiau

šis procesas Rytų Lietuvoje labai sudėtingas dėl destruktivios, į izoliaciją ir net separatizmą orientuotos kai kurių vietos lenkų lyderių veiklos, kuri daugiausia pasireiškia lenkų tautybės vyraujamuose Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose. Tik integracija į Lietuvos visuomenę gali užtikrinti normalų lenkų ir kitų Lietuvos tautinių mažumų gyvenimą ir kultūrinę vystymąsi.

Lietuvos valstybę atkūrė lietuvių etnosas, jis joje ir vyrauja, tad natūralu, kad vyksta tautinių mažumų asimiliacija. Didelį poveikį tautinių mažumų mentalitetui daro pats Lietuvos valstybės egzistavimo faktas. Įsitraukdamos į politinį ir visuomeninį valstybės gyvenimą, jos vis labiau tapatinasi su Lietuvos valstybe.

Norėdamos integruotis į visuomenę, t. y. normaliai gyventi, lavintis, bendrauti ir dirbti, tautinės mažumos yra priverstos išmokti valstybinę lietuvių kalbą (anksčiau Rytų Lietuvoje tai nebuvo būtina). Autoriaus atlikta sociologinė Rytų Lietuvos gyventojų apklausa (apklausta 200 atsitiktinių respondentų, kurių požymiai gerai atitinka situaciją regione – tai leidžia tikėtis patenkinamo rezultatų reprezentatyvumo) rodo, kad dauguma analizuojamos teritorijos kitataučių, išskyrus vyresnio amžiaus ir atkampesnių sulenkėjusių kaimo vietovių žmones, šiuo metu jau moka lietuvių kalbą. Pusė respondentų, kurių gimtoji kalba nelietuvių, nurodė, kad jų lietuvių kalbos mokėjimas per pastarąjį dešimtmetį pagerėjo, trečdalis – stipriai pagerėjo; pusė teigia, kad lietuvių kalbą moka gerai, o daugiau kaip trečdalis – pakankamai (Pileckas, 2001). Tai, kad tautinės mažumos išmoksta ir vis plačiau vartoja lietuvių kalbą, negali neveikti jų tautinės savimonės, nes kalba – vienas svarbiausių etninio elgesio stereotipo komponentų.

Tautinių procesų eigai labai didelę įtaką turi švietimas. Kadangi tautinių mažumų mokyklose lietuvių kalbos išmokoma prastai, kitataučiai Rytų Lietuvos gyventojai savo vaikus mieliau leidžia į lietuviškas mokyklas. Todėl smarkiai išaugo lietuviškų mokyklų ir lietuvių kalba besimokančių mokinių skaičius bei nuošimtis regione. 1989–1990 mokslo metais lietuviškose mokyklose ir klasėse čia mokėsi beveik vien lietuviai (sovietmečiu Pietryčių Lietuvoje lietuvių tautybės gyventojai daug kur buvo priversti leisti vaikus į rusiškas arba lenkiškas klases, nes lietuviškų mokyklų ir klasių jų gyvenamojoje vietovėje trūko ar tiesiog nebuvo), o 2001–2002 mokslo metais lietuviškas mokyklas ir klases jau lankė apie ketvirtadalis tautinių mažumų (daugiausia lenkų tautybės) moksleivių, ir šis nuošimtis būtų dar didesnis, jei ne prolenkiška Vilniaus ir Šalčininkų savivaldybių švietimo politika (Pileckas, 2001). O kadangi mokykliniame amžiuje asmenybė dar tik formuojasi, tai turėtų smarkiai paveikti šių moksleivių nacionalinę savimonę. Lietuvoje faktiškai nėra aukštųjų ir aukš-

3 lentelė. Rytų Lietuvos moksleivių struktūros pagal mokymosi kalbą kaita po Lietuvos valstybingumo atkūrimo (Pileckas, 2002)

Table 3. Changes of the structure of East Lithuanian schoolchildren by education language after the restoration of Lithuania's independence (Pileckas, 2002)

Mokymosi kalba Language of education	Moksleivių nuošimtis Percentage of schoolchildren		
	1989–1990 m. m.	2001–2002 m. m.	Pokytis Changes
Lietuvių Lithuanian	52,5	67,3	+14,8
Rusų Russian	39,7	18,1	-21,6
Lenkų Polish	7,7	14,5	+6,8
Baltarusių Belorussian	–	0,1	+0,1

Sudaryta remiantis ŠITC (Švietimo informacinių technologijų centro) informacija.

tesniųjų mokyklų tautinių mažumų kalba, todėl kitataučiai jaunuoliai yra priversti studijuoti lietuviškose šio lygio švietimo įstaigose, kur taip pat atsiduria lietuviškoje kalbinėje ir vertybinėje aplinkoje.

Kaip matome, ženkliai pakito ir lenkų bei rusų kalba besimokančių moksleivių nuošimtis. Šiuos pokyčius lėmė tautinis Lietuvos lenkų atgimimas. Sovietmečiu didelė dalis (apie 2/3) Rytų Lietuvos lenkų savo vaikus leido į rusiškas mokyklas, o tai turėjo didelę įtaką jų rusėjimui, daugiausia pasireiškusiam rusų kalbos plitimu tarp lenkų tautybės regiono gyventojų (Gaučas, 1992; Zinkevičius, 1993). Lietuvai atgavus Nepriklausomybę situacija iš esmės pasikeitė. Rytų Lietuvos lenkai ėmė teikti pirmenybę lenkiškoms mokykloms. Dėl to stipriai sumažėjo rusiškų mokyklų, o atitinkamai išaugo lenkiškų mokyklų skaičius. Didelė dalis mišrių mokyklų, ypač Pietryčių Lietuvoje, buvo reorganizuotos į vienakalbes (Pileckas, 2002).

Lietuvėjimui įtakos turi ir masinės informacijos priemonės. Dauguma nelietuvių tautybės regiono gyventojų naudojasi lengvai prieinama lietuviška žiniasklaida. Apklausa parodė, kad didžioji dalis kitataučių lietuvių kalbą išmoko arba pagerino jos mokėjimą būtent naudodamiesi lietuviškos masinės informacijos priemonėmis; kiti dažniausiai nurodyti atsakymai – iš aplinkinių žmonių ir mokantis mokykloje arba studijuojant (Pileckas, 2001). Svarbu pažymėti, kad lietuviška žiniasklaida visus įvykius pateikia ir komentuoja iš Lietuvos pozicijų, o tai irgi smarkiai veikia tautinių mažumų mentalitetą.

Sociologinė apklausa taip pat patvirtino, kad nacionaliniai santykiai Rytų Lietuvoje, nepaisant tam

tikros natūralios įtampos, dabar yra gana geri, ir regione vyraujančios tautybės nereiškia viena kitai didesnio priešiško. 56% apklausos respondentų tautinius santykius savo gyvenamojoje vietovėje apibūdino kaip gerus, 41% – kaip neutralius (Pileckas, 2002). Taigi situacija, lyginant su Atgimimo laikotarpiu, kai nacionaliniai santykiai Rytų Lietuvoje, o ir visoje šalyje buvo gana įtempti (Trinkūnienė, 1993), yra labai pagerėjusi. Palankesni nacionalinį klimatą fiksuoja dar 1994 m. tyrimai (Lenkai..., 1995). Tautinius santykius tradiciškai kritiškiau vertina lietuvių tautybės gyventojai, kurie Rytų Lietuvoje (ypač centrinėje, lenkų tautybės vyraujamoje dalyje) ilgą laiką buvo diskriminuojami. Lietuviai taip pat kritiškiau vertina ir kitas pagrindines regiono tautybes, ypač lenkus (Pileckas, 2002).

Pietryčių Lietuvos gyventojai nepasizymi dideliu nacionaliniu atsparumu. Ypač tai pasakytina apie tuos lenkų tautybės Pietryčių Lietuvos gyventojus, kurie nemoka lenkiškai, o kalba „po prostu“. Jų nacionalinė savimonė nedaug pažengusi nuo apibrėžimo „vietinis“ („tutejšij“) (Čekmonas, 1993). Dėl to Pietryčių Lietuvos lenkai sovietmečiu gana lengvai pasidavė rusinimui, o dabar jiems bus sunku atsipirti lietuviškos tendencijoms.

Mažas nacionalinis rezistentumas pasireiškia ir tuo, kad Pietryčių Lietuvos gyventojai yra linkę į mišrias santuokas, o atsižvelgiant į dabartinę politinę situaciją lietuvių ir nelietuvių šeimoje galima numatyti didesnę lietuvių tautybės vyravimo tikimybę. Tai labai svarbus veiksnys, lemiantis tautiniu požiūriu mišriosiose šeimose gimusių vaikų nacionalinės savimonės formavimąsi. Šias išvadas patvirtina ir ankstesni sociologiniai tyrimai (Kalnius, 1993).

Vilniaus miestas – šalies sostinė ir svarbiausias ekonomikos bei kultūros centras – tampa labai svarbiu lietuviškos tautybės veiksmu Rytų Lietuvoje. Išsidėstęs pačioje Pietryčių Lietuvos širdyje, vyraujamas lietuvių tautybės (ne tiek kiekybiškai, kiek kokybiškai) Vilnius „virškina“ miesto tautines mažumas, spartina aplinkinių beveik ištisai lenkiškų teritorijų lietuviškimą. Tai simboliškas pokytis – iki XX a. vidurio būtent Vilnius buvo pagrindinis lenkinimo židinys Rytų Lietuvoje. Pačiame Vilniaus mieste analizuojamu laikotarpiu lietuvių tautybės nuosimtis padidėjo nuo 50,5% iki 57,5%, arba 7% (Gyventojai..., 2002), ir tai gerokai viršija ne tik šalies, bet ir regiono vidurkį. Tą lemia tiek intensyvi gyventojų migracija, tiek intensyvesni nei kaimo vietovėse asimiliacijos procesai.

Rytų Lietuvos rajonų savivaldybėse lietuvių procentas per analizuojamą laikotarpį padidėjo ne taip ryškiai. Dėsninga, kad didesnis lietuvių procento padidėjimas užfiksuotas lietuvių tautybės vyraujamuose rajonuose (Zarasų 2,3%, Molėtų 2,3%, Švenčionių 3,6%), tuo tarpu lenkų tautybės vyraujamuose

Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose lietuvių nuosimtis padidėjo nedaug, atitinkamai 1,6 ir 1 punkto (Gyventojai..., 2002). Visgi aptarti politinės situacijos ir švietimo pokyčiai leidžia prognozuoti, kad ateityje tautinių mažumų asimiliacija turėtų suintensyvėti ir Rytų Lietuvos periferijoje.

Pažymėtina, kad visi šie procesai vyksta natūraliai – Lietuvos vyriausybė nevykdo jokios tautinių mažumų asimiliacijos politikos. Tai, kad nėra spaudimo „iš viršaus“, labai teigiamai atsiliepia tautiniams santykiams regione ir sudaro palankią terpę lietuviškimui.

Be abejo, nacionalinės savimonės kaita yra sudėtingas procesas, užtrunkantis dvi–tris kartas ar net ilgiau, ir itin staigių pokyčių neverta tikėtis.

IŠVADOS

1. Atkūrus Lietuvos valstybingumą Rytų Lietuvos nacionalinė sudėtis gana ženkliai pakito. Per analizuojamą laikotarpį lietuvių procentas Rytų Lietuvoje padidėjo 5,5% (nuo 50,1% iki 55,6%), lenkų truputį sumažėjo (nuo 24,1% iki 23,6%), tuo tarpu stipriai sumažėjo rusų (nuo 17,2% iki 12,6%), baltarusių (nuo 4,7% iki 3,6%), žydų (nuo 0,9 iki 0,3) ir kitų tautybių (nuo 3,0% iki 2,0%). Panašiai, tik mažesniais mastais, pakito ir Lietuvos Respublikos nacionalinė sudėtis (Lietuvoje lietuvių procentas per analizuojamą laikotarpį išaugo 3,9%). Rytų Lietuvos, kaip ir visos šalies, nacionalinės sudėties kaitai įtakos turėjo migracija, visų pirma dalies rusakalbių gyventojų repatriacija pirmaisiais Nepriklausomybės metais, taip pat daugumos žydų emigracija į Izraelį; be to, tautiniams procesams šiame regione didesnę įtaką turi lietuvių ir Lietuvos lenkų tautinis atgimimas. Gerokai padidėjęs lietuvių skaičius (lietuvių tautybė vienintelė padidėjo ir skaičiumi) ir procentas taip pat leidžia teigti, kad atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę Rytų Lietuvoje, kaip ir visoje šalyje, vyksta tautinių mažumų asimiliacija.

2. Pagrindiniai veiksniai, lemiantys tautinių mažumų asimiliaciją Rytų Lietuvoje, yra šie: Lietuvos valstybingumas, valstybinės lietuvių kalbos įteisinimas, pakankamai geras nacionalinių santykių klimatas. Labai didelę įtaką asimiliacijai daro lietuviška žiniasklaida, švietimas (šiuo metu apie ketvirtadalis tautinių mažumų moksleivių Rytų Lietuvoje lanko lietuvišką mokyklą) bei šiame regione dažnos mišrios santuokos. Vilniaus miesto, pirmaujančio lietuvių tautybe, įtaka taip pat spartina Rytų Lietuvos regiono lietuviškimą. Pažymėtina, kad Pietryčių Lietuvos gyventojams, ypač baltarusiškai ar baltarusių ir lenkų kalbų žargonu („po prostu“) šnekantiems lenkams, būdingas mažesnis nacionalinis atsparumas.

3. Lietuviškos tendencija bent jau artimiausius keliasdešimt metų turėtų išlikti, jei nebus Lietuvos valstybei ir lietuvių tautai nepalankių politinių su-

krėtimų. Šiandien dar negalime pasakyti, kaip tautinius procesus Rytų Lietuvoje, o ir visoje šalyje, paveiks įstojimas į Europos Sąjungą.

4. Pažymėtina, kad visi šie pokyčiai ir procesai vyksta natūraliai – Lietuvos Respublika nevykdo jokios tautinių mažumų asimiliacijos politikos, sudaro sąlygas tautinėms mažumoms puoselėti savo kultūrą, leisti vaikus į tautines mokyklas. Visgi tokios tendencijos kelia pavojų prarasti nuo seno Lietuvoje gyvenančias, bet šiuo metu neskaitlingas tautines mažumas – žydus, totorius, karaimus, rusus sentikius, kurios yra tapusios neatsiejama Lietuvos dalimi ir suteikia kraštui savito etnokultūrinio kolorito. Kad tai neįvyktų, būtina imtis specialių priemonių.

Gauta 2002 11 20

Parengta 2003 01 15

Literatūra

- Čekmonas V. (1993). Lietuvos lenkų tautinės sąmonės raida. *Lietuvos Rytai*. Vilnius.
- Eberhardt P. (1997). *Przemiany narodowosciove na Litwie*. Warszawa.
- Gaučas P. (1992). Etnolingvistinė situacija ir bendrojo lavinimo mokyklos pietryčių Lietuvoje 1945–1991 metais. *Rytų Lietuva*. Vilnius.
- Gaučas P. (1997). *Etnolingvistinė Rytų Lietuvos gyventojų raida XVII a. antroje pusėje – 1939 m.: istorinė geografinė analizė* (daktaro disertacija). Vilnius.
- Kalnius P. (1993). Tautiškai mišrių šeimų vaidmuo dabartiniame Vilniaus krašto gyventojų civilizacijos procese. *Rytų Lietuva*. Vilnius.
- Lenkai Lietuvoje – lietuviai Lenkijoje 1994*. (1995). Vilnius, Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos vyriausybės.
- Pileckas M. (2001). *Tautiniai procesai Rytų Lietuvoje 1990–2001 m.* (magistro darbas). Vilnius, VPU.
- Trinkūnienė I. (1993). Tautiniai santykiai pietryčių Lietuvoje. *Rytų Lietuva*. Vilnius.
- Zinkevičius Z. (1993). Pietryčių Lietuva nuo seniausių laikų iki mūsų dienų. *Lietuvos Rytai*. Vilnius.
- 1989 metų visuotinio gyventojų surašymo duomenys*. (1991). Vilnius, Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos vyriausybės.
- Gyventojai pagal lytį, amžių, tautybę ir tikyba (2002). *2001 metų visuotinio gyventojų ir būstų surašymo duomenys*. Vilnius, Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos vyriausybės.

Marijus Pileckas

CHANGES IN THE NATIONAL STRUCTURE OF EAST LITHUANIAN POPULATION AFTER THE RESTORATION OF LITHUANIA'S INDEPENDENCE

S u m m a r y

East Lithuania represents an ethnically mixed region. It developed in the 17th–20th centuries when the territories formerly inhabited by Lithuanians were slavonized. The East Lithuanian slavonization exerted a great influence on the development of the eastern Lithuanian borders in the 20th century and predetermined the occupation of the Vilnius region in the interwar years and hostility between Lithuania and Poland. Even today the ethnic

situation in East Lithuania has a considerable influence on the Lithuanian domestic policy and relations with its neighbours, thus allowing to consider it as a problematic region. The East Lithuanian problems remain in the focus of attention of many Lithuanian and foreign researchers. The author of the present article takes a special interest in the national processes taking place in this ethnically mixed region after the restoration of Lithuania's independence (1990). Based on the results of the general census of the Lithuanian population (1989 and 2001), individual sociological inquest of the population in the region under consideration and analysis of the changes in the status of education, the author analyses changes in the national structure of the East Lithuanian population – scale, trends, causes – and predicts the future development patterns of the national processes in the region.

During the analysed period the national structure of the East Lithuanian population has changed. The percentage of Lithuanians has increased by 5.5% (from 50.1% to 55.6%), that of Poles has slightly decreased (from 24.1% to 23.6%), of Russians and Belorussians decreased considerably (from 17.2% to 12.6% and from 4.7% to 3.6%, respectively), of Jews decreased from 0.9% to 0.3% and of other nationalities from 3.0 to 2.0%. Similar changes (on a smaller scale) have occurred in the national structure of the Republic of Lithuania (the portion of Lithuanians has increased by 3.9%).

Changes of the national structure in East Lithuania, as all over the country, have been predetermined by migration – repatriation of Russian-speakers in the first years of independence and emigration of Jews to Israel in the first place – and the national revival of Lithuanians and Poles of Lithuania. A conspicuous increase of the number and percentage of Lithuanians also implies assimilation of national minorities, which has been taking place in East Lithuania and in the country after the restoration of independence.

The main factors responsible for assimilation of national minorities in East Lithuania are state self-dependence, legalization of Lithuanian as the official state language, and fairly good national relations. Among other factors we may mention the Lithuanian mass media, education (at present about one fourth of the children of national minorities in East Lithuania attend Lithuanian schools) and mixed marriages. The influence of the Vilnius city, predominated by the Lithuanian nationality, also accelerates the Lithuanization of the East Lithuanian region. It must be noted that the inhabitants of South-East Lithuania, especially Poles speaking Belorussian or Belorussian-Polish slang ('po prostu'), are less resistant to assimilation.

The trend of Lithuanization is likely to continue in the coming few decades, provided the Lithuanian state and nation do not experience any unfavourable political shocks. Today we cannot be sure about the possible national processes in East Lithuania and in the country after Lithuania joining the European Union.

It must be emphasized that all the mentioned changes and processes take a natural course, as the Republic of Lithuania does not pursue the policy of assimilation of national minorities and provides good conditions for national minorities to foster their culture and their children to attend national schools. However, there is a threat that Lithuania will lose its historical national minorities such as Jews, Tatars, Karaites, Russian Old Believers, which have become an inherent part of Lithuania and lend a peculiar ethnocultural colouring to the country. Special measures must be taken to avoid this danger.